

ASPECTE ALE GÂNDIRII SPECULATIVE LA KANT, FICHTE ȘI SCHELLING

ȘTEFAN-DOMINIC GEORGESCU

Contribuții kantiene. În esență, întregul idealism german – sau, cel puțin, gânditorii din cadrul acestui curent pe care istoria filosofiei îi reține în mod special, adică Fichte, Schelling și Hegel – preia tematica și o bună parte din conceptele sale fundamentale de la Immanuel Kant. *Critica rațiunii pure* reprezintă, fără nici un dubiu, o întoarcere copernicană sesizată și valorificată ca atare de cei trei gânditori germani menționați. Practic, începând cu 1781, anul apariției primei ediții a *Criticii rațiunii pure*, întregul efort filosofic se orientează către un nou câmp problematic, abandonând, o dată pentru totdeauna, ceea ce se va numi ulterior vechea metafizică. Influența filosofului de la Königsberg se va face simțită asupra întregului corp al filosofiei, dacă nu efectiv, cel puțin în ceea ce privește maniera de abordare a problemelor. Evident, logica nu va face excepție.

Kant nu a elaborat niciodată o lucrare în care să propună un nou sistem de logică, mai ales că era de părere că această disciplină, în varianta ei formală, a ajuns la o deplină dezvoltare grație lui Aristotel¹. Toate adaosurile ulterioare ar fi fost străine de logica în sens strict și ar reprezenta simple excrescențe de natură psihologică, metafizică ș.a.m.d.². Chiar mai mult decât atât, logica, în varianta care a parcurs toată istoria filosofiei până la Kant, ar fi împănată uneori cu adăugiri inutile, care ar reprezenta numai o falsă subtilitate și prețiozitate³. Din acest motiv, chiar singura lucrare de logică rămasă de la Kant – *Logica generală* – nu conține nimic mai mult decât tratarea formelor logicii clasico-tradiționale. Evident, în multe cazuri Kant dă interpretări personale, dar fără a părăsi cadrul acestui tip de logică⁴. Cu toate acestea, contribuțiile sale filosofice s-au dezvoltat mereu în vecinătatea logicii și toate celelalte tipuri de logică despre care se va vorbi după

¹ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, Editura Iri, București, 1994, trad. Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, p. 29.

² *Loc. cit.* Vezi și Alexandru Surdu, *Studiu introductiv în Immanuel Kant, Logica generală*, Editura Trei, București, 1996, trad. Alexandru Surdu, pp. 17–18.

³ Kant a scris, în perioada precriticistă, în anul 1762, o lucrare intitulată *Die falsche Spitzfindigkeit der vier syllogistischen Formen* [Despre falsa subtilitate a celor patru figuri silogistice] în care își exprimă serioase rezerve cu privire la utilitatea discuțiilor legate de modurile și figurile silogistice. Vezi și Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, vol III, Editura Tehnică, București, 1997, p. 193.

⁴ Caracterul original al unor interpretări kantiene ale conceptelor logicii clasico-tradiționale este dezbătut în detaliu în Alexandru Surdu, *Studiu introductiv în Immanuel Kant, Logica generală*, ed. cit.

Kant își au un punct de plecare în *Critica rațiunii pure*, dar și în alte lucrări ale lui Kant⁵. În plus, chiar *Critica rațiunii pure* este alcătuită păstrând structura unei lucrări de logică clasică, numai la începutul ei adăugându-se un capitol despre estetica transcendențială. De altfel, lucrarea este alcătuită din două capitole, unul despre teoria transcendențială a elementelor și celălalt despre metodologia transcendențială, la fel ca un tratat de logică.

Dincolo de aceste aspecte care țin mai mult de contextul dezvoltării filosofiei kantiene, este important faptul că logica speculativă câștigă cele mai importante concepte ale sale o dată cu apariția *Criticii rațiunii pure*. Astfel, Hegel va construi propria sa logică pornind de la ideile kantiene, făcând, desigur, recurs și la modificările pe care le iau acestea în concepțiile lui Fichte și Schelling.

Din punctul de vedere istoric – din nou, istoric în sens hegelian, ca mai sus – filosofia lui Kant reprezintă momentul reevaluării semnificației și rolului subiectivității transcendențiale și gândirii pusă ca moment esențial al tuturor lucrurilor. Aceasta înseamnă că, o dată cu Kant, se abandonează ideea vechii metafizici potrivit căreia ceea ce este, ființa, trebuie considerat în sine, independent de gândirea subiectivă, de conștiința de sine. Gândirea umană este cea în jurul căreia gravitează lucrurile, iar pentru a înțelege lucrurile trebuie înțelese gândurile și intuițiile pe care omul le are despre ele. În termeni hegelieni, totul este raportat la om, la conștiința de sine, iar teza la care se ajunge este aceea potrivit căreia tot ceea ce este esențial în lucruri revine conștiinței de sine sau, cum ar spune Hegel, modului subiectiv⁶. Aceasta este o primă semnificație a transcendențialului pe care logica speculativă o preia din filosofia lui Kant: din acest moment, ideea unor lucruri în sine, care își au în ele însele tot ceea ce este esențial și pe care conștiința le descoperă deja împlinite, este abandonată. Determinațiile lucrurilor sunt determinațiile conștiinței, ale gândirii, iar, în termenii subiectivismului kantian, aceasta înseamnă că lucrurile sunt fenomene, iar nu lucruri-în-sine sau noumene (Kant identifică uneori aceste două concepte care sunt, de fapt, diferite, ceea ce se va vedea ulterior). Logica formală, în sens clasic-tradițional, era o logică în cadrul căreia gândirea se mulțumea să reflecte realitatea⁷. Logica pe care o avea Kant în vedere avea valențe constructive și era menită să dea seama de modul în care ansamblul fenomenelor, lumea ca atare se configurează în jurul subiectului cunoscător. Mai exact, logica transcendențială

⁵ Conceptul de funcție propozițională se regăsește implicit la Kant. Vezi Alexandru Surdu, *Immanuel Kant – Considerațiuni logico-sistemice*, în *Filosofia modernă*, Editura Paideia, București, 2002, p. 106. La fel, Ideea ca formă fundamentală a logicii speculative hegeliene își are originile tot la Kant. Vezi idem, *Studiu introductiv*, în Immanuel Kant, *Logica generală*, ed. cit., p. 57.

⁶ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei. II*, Editura Academiei Române, București, 1964, trad. D. D. Roșca, p. 586.

⁷ Formele logicii clasico-tradiționale sunt forme de reflectare ale lucrurilor, forme prin care gândirea preia esențele lucrurilor și constată relațiile dintre ele, în manieră contemplativă. În cadrul actului de cunoaștere gândirea nu face decât să contemple realitatea și să o reflecte prin intermediul structurilor date; gândirea pare a fi, în acest context, mai degrabă un mediu pasiv. Această descoperire a caracterului formelor logicii tradiționale îi aparține lui Alexandru Surdu, care în *Introducerea la Ludwig Wittgenstein, Tractatus logico-philosophicus*, Editura Humanitas, București, 1991, face o distincție între formele gândirii intelective ca forme de modelare, formele gândirii raționale ca forme de reflectare și formele gândirii speculative ca forme de reproducere a realului.

trebuia să pună în evidență structurile de adâncime ale gândirii subiective care, pe de o parte, făceau posibilă cunoașterea, iar, pe de altă parte, aveau caracter de necesitate și universalitate, ceea ce le conferea valoare obiectivă. Prin urmare, logica transcendențială trebuia să țină cont de schimbarea survenită în gândirea filosofică: nu gândirea se orientează în funcție de obiectele-în-sine, ca în vechea metafizică, ci obiectele ca fenomene se configurează în funcție de formele gândirii și de relațiile dintre acestea. Această trăsătură a perspectivei kantiene îi îndreptățește pe Hegel să spună că, o dată cu Kant, totul este raportat la gândire, momentul la care ajunge filosofia în dezvoltarea ei este momentul unității gândirii cu ființa, adică a lucrului cu conceptul său⁸. Evident, Hegel vorbește despre o unitate subiectivă a gândirii cu ființa în cazul lui Kant, din vreme ce totul se petrece prin raportare la subiect, iar momentul obiectivității, obiectul-în-sine, este exilat dincolo de câmpul accesibil cunoașterii umane. Deci, pentru logica speculativă, orice determinație este de natura gândului, esența lucrurilor este gândirea cu determinațiile ei, iar logica transcendențială reprezintă, din punct de vedere al dezvoltării ideii logice, momentul în care aceste determinații revin subiectului. Logica speculativă, așa cum o concepe Hegel, se vrea o logică integrală, atât a subiectului, cât și a obiectului, acestea fiind, de altfel, cele două mari componente ale ei, și anume logica obiectivă și logica subiectivă. Limita logicii transcendențiale kantiene ar fi, în aceste condiții, determinată de faptul că rămâne la nivelul subiectivului și nu arată dezvoltarea din obiect a acestor determinații subiective, ceea ce va și conduce, de altfel, la acuzația potrivit căreia, deși Kant introduce esențialitatea în conștiința de sine, în gândirea subiectivă, el nu unește această esențialitate cu obiectul, nu arată cum anume determinațiile gândirii sunt și cele ale obiectului⁹. Astfel, logica transcendențială mijlocește numai cunoașterea fenomenului, în manieră subiectivă și finită¹⁰. Rezultatul este, potrivit lui Hegel, că Immanuel Kant a rămas prizonier al modului empiric și psihologic de a vedea lucrurile¹¹.

Pornind de aici, Hegel vorbește despre câteva dintre coordonatele modului formal de a trata atât problemele filosofice, cât și pe cele legate de logică, mod pe care va considera că l-a practicat Kant, dar pe care, cum se va vedea, îl practică și Hegel însuși, într-o altă accepțiune. Deși este puțin probabil ca Hegel să se fi referit la *Logica generală* a lui Kant, totuși este de o însemnătate specială pentru perspectiva kantiană asupra logicii, dar și pentru logica speculativă a lui Hegel faptul că, la finalul primului capitol al acestei lucrări Kant afirmă că logica este știința formelor pure: „Logica este o știință a rațiunii referitoare nu la materie, ci la forma pură; o știință a priori despre legile necesare ale gândirii, dar nu cu privire la obiectele particulare, ci la toate obiectele în genere; deci, o știință a aplicării corecte a intelectului și a rațiunii în genere, dar nu în mod subiectiv, adică nu pe baza principiilor empirice (psihologice), cum gândește intelectul, ci în mod obiectiv, adică pe baza principiilor a priori, așa cum *ar trebui* (subl. noastră, Șt.-D. G.) să gândească intelectul”¹². Trei aspecte se desprind din acest citat: primul, că logica nu este sau nu ar trebui să fie

⁸ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei. II*, ed. cit., p. 584.

⁹ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei. II*, ed. cit., p. 586.

¹⁰ *Ibidem*, p. 587.

¹¹ *Ibidem*, p. 590.

¹² Immanuel Kant, *Logica generală*, ed. cit., p. 71.

influențată de psihologie, de dispoziții conjuncturale al unui individ anume, poziționat istoric, cultural, de imaginație, sensibilitate etc.; al doilea, că logica este știință a formei în sensul că orice conținut posibil al ei este exterior domeniului său ca atare, provenind de la nivel empiric¹³; al treilea, că – în acest context, cel puțin – Kant înțelege prin subiectiv ceea ce este determinat de nivelul empiric, adică ceea ce s-ar numi acum subiectivul empiric. Ori, în cazul lui Hegel, subiectivitatea nu se reduce la subiectivitatea empirică. Astfel, subiectiv înseamnă raportat la un subiect, la o conștiință de sine, iar obiectiv raportat la un obiect lipsit de conștiință de sine. În logica obiectivă a lui Hegel, Ideea nu se raportează la sine, în sensul că determinațiile acesteia fie se pierd mereu în altul, ca în cazul teoriei ființei, fie sunt fixate mereu prin altul, în teoria esenței. Din acest motiv, relația dintre aceste determinații în teoria ființei este aceea de *trecere în altul*, iar, în cazul teoriei esenței, de *apariție în altul*, în vreme ce, în teoria conceptului, relația între determinații este aceea de *dezvoltare în sine prin altul*¹⁴. Asupra acestor teme se va reveni în continuare. Pentru moment, trebuie făcută precizarea că logica speculativă este numai până la un anumit nivel obiectivă, ulterior devine subiectivă, adică ține cont de raportarea la sine a gândirii, ceea ce nu se petrece cu logica generală în interpretare kantiană, aceasta având în vedere numai determinațiile obiective ale gândirii (deși Hegel tratează despre acestea – noțiune, judecată, silogism – în logica subiectivă!). Pe de altă parte, logica transcendentală are în vedere numai determinațiile subiective ale gândirii, pe care nu le extinde dincolo de sfera fenomenelor. Revenind la conceptul formalului, pentru Hegel formal ar însemna ceea ce tratează fie numai determinațiile obiective, fie numai pe cele subiective ale gândirii¹⁵. Astfel, logica formală – fie cea generală, fie cea transcendentală – are mereu un conținut exterior și, în acest context, trebuie completată de o metodologie care să stipuleze condițiile de aplicare a conceptelor logice. Logica speculativă, însă, are drept conținut tocmai dezvoltarea Ideii¹⁶, din acest motiv, nu există nicăieri în lucrările lui Hegel vreo tratare separată a metodologiei: logica speculativă însăși, în varianta hegeliană, este o logică aplicată¹⁷. Pe de altă parte, logica lui Hegel este o logică a formelor pure, lipsite de conținut exterior; prin urmare, în cadrul ei gândirea se comportă formal în sensul că este expusă numai forma gândirii, Ideea, dar nu și conținutul ei exterior, natura, și cu atât mai puțin conținutul ei absolut, și anume spiritul. În această accepțiune, logica speculativă nu poate fi decât o tratare formală a gândirii pure, luată numai ca raportare la sine. Ceea ce dovedește, de fapt, că Hegel nu a fixat precis un sens al formalului, spre

¹³ Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. III, ed. cit., pp. 194–195. Vezi și Willem deVries, *Hegel's Logic and Philosophy of Mind*, în *Routledge History of Philosophy. Volume VI. The Age of German Idealism*, Taylor and Francis e-Library, 2004, p. 228.

¹⁴ G.W.F. Hegel, *Enciclopedia științelor filosofice. Logica*, Editura Humanitas, București, 1995, trad. rom. D.D. Roșca, Virgil Bogdan, Constantin Floru, Radu Stoichiță, p. 272.

¹⁵ Deși, la Hegel, formal înseamnă subiectiv. Totuși, tratarea metafizică (care are în vedere determinațiile obiectului independente de subiectul care se raportează la ele) este și ea formală, cel puțin în sensul că este abstractă, dar și în sensul că determinațiile obiectivității sunt puse de subiectivitate. Asupra acestor aspecte se va reveni ulterior.

¹⁶ Alexandru Surdu, *Ideea de sistem și logica speculativă*, în *Filosofia modernă*, ed. cit., 2002, pp. 164–165.

¹⁷ *Ibidem*, p. 164.

deosebire de Kant, pentru care logica formală înseamnă logica lipsită de conținut empiric, care se referă la legile necesare și universale ale gândirii¹⁸ și care presupune concordanța cu sine anterioară oricărei aplicații¹⁹. Independent de aceste dificultăți, Hegel resimte nevoia unei logici care să depășească poziția transcendentalismului kantian și în cadrul căreia gândirea subiectivă să deducă propriile determinații pornind de la determinațiile obiectului-în-sine, logica fiind astfel sistem al rațiunii pure.

Dacă necesitatea unei astfel de logici pare să decurgă destul de clar din cele de până acum, elaborarea ei presupunea mai multe clarificări privitoare la facultățile gândirii, la raportul dintre gândire și realitate, la formele specifice acestei logici, la tipurile de relații între aceste forme etc. Toate aceste chestiuni despre care Hegel va vorbi, explicit sau implicit, în logica sa, își au originile în lucrările lui Kant, și mai ales în *Logica generală* și în *Critica rațiunii pure*.

Astfel, una dintre cele mai importante contribuții ale lui Kant care a avut o însemnată influență asupra dezvoltării logicii este distincția făcută între intelect și rațiune (și cea între acestea și sensibilitate, dar aceasta interesează mai puțin din punct de vedere logic) și între formele lor specifice²⁰. Astfel, intelectul este facultatea activă, care subsumează diversul experienței sub un concept²¹, iar rațiunea este facultatea regulativă, care orientează spre un scop intangibil conceptele intelectului. Potrivit lui Hegel, chiar și această distincție între sensibilitate, intelect și rațiune ar fi trebuit dedusă într-un fel; dar Kant nu face acest lucru, ci se mulțumește numai să enumere aceste facultăți²², ceea ce îi prilejuiește lui Hegel încă un reproș. Cu toate acestea, distincția între intelect și rațiune este clar făcută, primul fiind facultatea producătoare de concepte, iar a doua fiind facultatea ideilor. Conceptele intelectului sunt în mod evident diferite de noțiunile din logica clasică, fiind foarte apropiate de ceea ce logica simbolică va numi funcție²³. Ideea, pe de altă parte, este o formă speculativă referitoare la totalități și procese, se apropie mai mult de genurile supreme ale lui Platon²⁴. Astfel, dacă formele intelectului, conceptele, se aplică direct obiectelor date în experiență, ideile nu au obiect corespunzător la nivelul experienței. În plus, ideile se organizează într-un sistem în cadrul căruia este posibilă trecerea de la una la alta, ceea ce nu este cazul cu conceptele intelectului. Ideile au o aplicabilitate strict regulativă, conceptele au o aplicabilitate directă la obiectele date în intuiție. Aceste distincții de sorginte kantiană mijlocesc apariția tezelor hegeliene privitoare la posibilitatea construirii unei logici speculative în care ideile să se deducă unele din altele – de fapt, Ideea să se

¹⁸ Idem, *Studiu introductiv*, în Immanuel Kant, *Logica generală*, ed. cit., p. 20.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 27–28

²⁰ Capitolul *Logica transcendentală* din *Critica rațiunii pure* are două părți: *Analitica transcendentală* și *Dialectica transcendentală*. Prima se referă la intelect, a doua la rațiune. Vezi și G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei. II*, ed. cit., p. 603; Alexandru Surdu, *Studiu introductiv*, în Immanuel Kant, *Logica generală*, ed. cit., pp. 11–12.

²¹ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei. II*, ed. cit., p. 595.

²² *Ibidem*, 592.

²³ Vezi Alexandru Surdu, *Immanuel Kant. Considerațiuni logico-sistematice*, în *Filosofia modernă*, ed. cit.

²⁴ Idem, *Studiu introductiv*, în Immanuel Kant, *Logica generală*, ed. cit., pp. 56–57.

dezvolte în sine prin succesive negări de sine, pentru că este vorba despre o singură Idee ca formă logică – dar și critica pe care Hegel o face la adresa perspectivei kantiene, critică ce vizează caracterul neintuitiv al obiectelor rațiunii, care nu pot fi date în experiență²⁵. Este evident, aici, faptul că fie logica speculativă are un domeniu aparte de aplicabilitate, fie aplicarea ei trebuie să respecte cu totul alte exigențe.

Un alt aspect care va influența logica speculativă ține de caracterul obiectelor intelectului și, implicit, de caracterul formelor acestuia. Astfel, conceptele intelectului pot fi utilizate corect numai în legătură cu intuițiile sensibile. Din acest motiv, Hegel este îndreptățit să considere că formele intelectului sunt forme finite și să pretindă ca rațiunea să nu recurgă la sensibilitate pentru a-și lua de acolo obiectele (intuitive). Obiectele rațiunii sunt, de fapt, identice cu ideile însele²⁶, iar acestea din urmă au o cu totul altă consistență decât obiectele intelectului, date la nivelul sensibilității. Logica speculativă va trebui să țină cont de acest tip de relație *sui generis* între obiecte și idei, din vreme ce așa ceva nu se regăsește nici la nivelul logicii generale – în cadrul căreia sunt relevante relațiile între idei, dar nu relațiile între idei și obiecte – și nici la nivelul logicii transcendente – în cadrul căreia trebuie lămurite relațiile dintre idei și obiecte, însă acestea sunt mereu diferite, fiindu-și reciproc exterioare²⁷.

De aici pornind este mai ușor de clarificat relația care se stabilește între formele gândirii și domeniul de aplicabilitate al acestora. Evident, acest lucru ține mai mult de metodologie, însă logica transcendentă kantiană este strict legată de aceasta prin chiar natura ei – în sensul că acest tip de logică studiază condițiile de aplicare a formelor logice la obiecte astfel încât să se poată formula judecăți privitoare la ceea ce este dat în experiență²⁸. În același timp, în cadrul acestei discuții se poate clarifica de ce logica hegeliană este o logică aplicată care nu mai are nevoie de o metodologie, ceea ce va facilita distingerea logicii speculative, mereu subiacentă logicii hegeliene, de metodologie. Una dintre dificultățile logicii lui Hegel este aceea că, în cadrul ei, sunt tratate, în același timp și indistinct, logica speculativă și metodologia. Astfel, ideea aplicabilității formelor logice la una anume tip de obiecte și, implicit, ideea stabilirii unor condiții care să facă posibilă această aplicare pornesc de la o diferență clară care se stipulează, de la bun început, între obiect și formă logică. Astfel, în cazul logicii transcendente a lui Kant, formele logicii – conceptele și judecățile, dar înțelese în altă accepțiune decât cea clasic-tradițională, deci, înțelese ca funcții propoziționale – necesită un material furnizat de sensibilitate, din afara logicii și de o cu totul altă natură, mai precis un material sensibil, senzațiile. Aceasta presupune o modalitate de a lega aceste două elemente străine ca natură, lucru realizat cu ajutorul schematismului și imaginației. Astfel, judecățile despre realitatea empirică devin posibile numai în măsura în care intelectul, ajutat de schemele transcendente și de imaginație, reușește să ordoneze diversul intuiției și să elaboreze judecățile sintetice a priori. Lucrurile stau cu totul

²⁵ G. W. F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei. II*, ed. cit., pp. 603, 612.

²⁶ Alexandru Surdu, *Studiu introductiv*, în Immanuel Kant, *Logica generală*, ed. cit., p. 89.

²⁷ Peter F. Strawson, *Limitele rațiunii*, Editura Humanitas, București, 2004, trad. Valentin Cioveie, p. 87.

²⁸ *Ibidem*, p. 88.

altfel în cazul ideilor rațiunii. Acestea nu se pot raporta direct la obiectele date în intuiție, ci se aplică regulativ conceptelor intelectului, pe care le orientează spre o anumită direcție, către o anumită perfecțiune pe care acesta nu o poate atinge. De pildă, ideea de lume apare atunci când gândirea vrea să extindă la nivel absolut seria înlănțuirii fenomenelor și să cunoască totalitatea care rezultă printr-un singur act de gândire²⁹. Ceea ce, ar spune Kant, este eronat. Se pot ordona conceptele intelectului astfel încât să se tindă spre o astfel de cunoaștere, dar ea nu va fi niciodată atinsă, tocmai pentru că între realitate și idee este un abis de netrecut. Altfel funcționează lucrurile în perspectivă hegeliană. Hegel nu pornește de la intuiții și concepte finite, cum sunt cele ale intelectului, ci chiar de la idei. Realitatea ultimă este ideea, iar aceasta nu are nevoie nici de intuiții, și nici de categorii ale intelectului sau scheme transcendente pentru a se aplica. De fapt, toată realitatea este o mișcare a ideii, o permanentă realizare a acesteia. Din punct de vedere kantian, ideile speculative nu se pot niciodată realiza, ele nu pot fi concrete în sens kantian, adică nu pot avea dimensiunea intuitivă, sensibilă. Cu alte cuvinte, ideile, așa cum le concepe Kant, sunt un etern „trebuie să fie” care nu se realizează niciodată. Această temă apare în finalul *Logicii* lui Hegel³⁰, exact în legătură cu ideea. Cu alte cuvinte, logica speculativă, în variantă hegeliană, este exact înfățișarea unei părți a procesului prin care ideea ajunge să fie reală, ajunge să fie aceeași cu realitatea, fără a mai fi nevoie de precizări metodologice privind condițiile de aplicabilitatea a acestei logici. Logica este aplicată prin natura ei, este modul în care ideea se dezvoltă pe sine în realitate. Aceasta reprezintă exact maniera de înțelegere a diferenței dintre logica transcendentală și cea speculativă: logica transcendentală necesită stabilirea condițiilor în care formele se pot aplica realității exterioare; logica speculativă ar fi chiar aplicarea formelor logice specifice unui conținut care este chiar ideea, nemaifiind cazul de precizări de natură metodologică: ideea se aplică sieși, prin medierea sa cu sine, fără un ajutor de la vreo schemă care să facă legătura între idee și conținutul său. Ideea este propriul ei conținut, din care se dezvoltă întreaga logică. Din acest motiv, Hegel amestecă în aceeași lucrare logica și metodologia, considerând că nu este necesară distingerea între ele. De fapt, această idee vine chiar de la Kant, care considerase ideea rațiunii ca fiind una cu obiectul ei: rațiunea însăși nu poate distinge între propriile sale idei și obiecte³¹. Prin urmare, metodologia, care ar viza stabilirea condițiilor în care structura logică poate fi aplicată unui anumit conținut, este chiar logica în sine, care este chiar dezvoltarea acestui conținut.

Totuși, nimic nu l-ar fi oprit pe Hegel să facă diferența între cele două. Aceasta ar fi presupus, însă, fixarea prealabilă a unei scheme speculative, care să țină de un subiect, urmată de aplicarea ei unui conținut anumit, la un anumit obiect, ceea ce Hegel respinge chiar în *Introducerea* de la *Știința logicii*, când critică lipsa

²⁹ Despre imposibilitatea deducerii în mod ascendent a ideii vezi Alexandru Surdu, *Studiu introductiv*, în Immanuel Kant, *Logica generală*, ed. cit., p. 55.

³⁰ G.W.F. Hegel, *Enciclopedia științelor filosofice. Logica*, ed. cit., p. 341 și urm.

³¹ Vezi și Alexandru Surdu, *Dialectica speculativă în Critica rațiunii pure*, în *Filosofia modernă*, ed. cit., p. 89: „Situția este însă alta când e vorba de «obiectul ideii», identificat cu ideea însăși”.

de conținut și caracterul subiectiv al logicii transcendente³². Probabil că Hegel s-a temut să nu cadă el însuși în schematismul pe care îl critică cu fiecare prilej la Kant, deși tratarea separată a logicii și metodologiei nu ar fi dus neapărat la așa ceva. Dimpotrivă, o tratare formală a logicii speculative, adică o prezentare a formelor ei, a relațiilor dintre ele etc. nu ar fi făcut decât să ușureze înțelegerea logicii lui Hegel. Ulterior, această logică ar fi putut să fie aplicată la Idee fără a eșua în schematism și formalism. Evident, scopul nu era neapărat filosofic, ci mai degrabă didactic, vizând facilitarea accesului la înțelegerea lucrării și evitarea multor inconsecvențe datorate dificultăților de limbaj de care numai Hegel este răspunzător. În rest, logica speculativă putea rămâne o logică în cadrul căreia forma și conținutul stau într-o altă relație decât în cazul logicii generale sau transcendente. Oricum, ideea unei logici în care forma să fie, în cele din urmă, identică cu conținutul și în care să se facă principial abstracție de determinațiile sensibilității este anticipată de Kant și dezvoltată de Hegel³³.

Nu în ultimul rând ideea unei deducții a categoriilor se originează în concepția lui Kant, chiar dacă, la Hegel, nu toți comentatorii sunt de acord că ar fi vorba despre o deducție a categoriilor³⁴. Pe de o parte, îndoiala este îndreptățită, din vreme ce, și la Aristotel, și la Kant, categoria desemnează un predicat, ceva care se spune despre altceva. Evident, semnificațiile sunt diferite și la acești doi gânditori, dar nu într-atât de diferite ca la Hegel: conceptele care se regăsesc în logica sa nu presupun nici un substrat și nici un subiect despre care să se spună; dimpotrivă, în manieră speculativă, ele se spun pe sine. Totuși, Hegel însuși folosește uneori termenul de categorie³⁵. În orice situație, este important de observat că intenția hegeliană este aceea de a aduce determinațiile conceptului sau ale ideii în interiorul unui sistem, în care acestea să se deducă unele din altele, adică să realizeze exact ceea ce Kant nu realizase cu determinațiile intelectului, și anume o deducție autentică.

La toate aceste se mai pot adăuga și alte aspecte, cum ar fi caracterul dialectic al rațiunii, ideea triadei, rațiunea ca sursă a ideilor și caracterul ideilor ca forme infinite ale gândirii speculative. Toate acestea se regăsesc, în germene, la Kant, dar Hegel le modifică substanțial, păstrând numai anumite elemente de la predecesorul său. Oricum, cele mai importante aspecte care influențează logica speculativă a lui Hegel par a fi distincția dintre intelect și rațiune, determinarea tuturor lucrurilor prin raportarea lor la conștiința gânditoare, posibilitatea unei logici speculative care să aibă drept formă ideea și, nu în ultimul rând, necesitatea unei logici care să constituie un sistem al rațiunii pure în cadrul căruia ideile să poată fi deduse unele din altele. În rest, Hegel pare a fi mereu în polemică cu perspectiva kantiană, pe

³² p. 43 și *passim*.

³³ Iată, de pildă, cum se exprimă Hegel în *Introducere la Știința logicii*, Editura Academiei Române, București, 1966, trad. D.D. Roșca: „[...] este nejust să se spună că logica face abstracție de orice conținut, că ea nu ne învață decât regulile gândirii [...] obiectul ei trebuind să fie gândirea și regulile ei – logica își are aici în mod nemijlocit conținutul-i propriu”, p. 26.

³⁴ Eugène Fleischmann, *La science universelle ou la logique de Hegel*, Plon, Paris, 1968, p. 28 și urm. Autorul francez este foarte ferm atunci când afirmă că, în logica lui Hegel, nu există categorii, ci „determinații conceptuale”.

³⁵ De pildă, în *Prefața la Știința logicii*, ed. cit., p. 22. Totuși, acest concept apare destul de rar.

care o critică mereu, uneori chiar reinterpretând conceptele lui Kant într-o manieră cu care nu este foarte sigur că filosoful de la Königsberg ar fi fost de acord³⁶.

Fichte despre gândirea speculativă. Fichte se poziționează în continuarea perspectivei kantiene, atât din punct de vedere tematic, cât și din punct de vedere metodologic. Gestul său filosofic fundamental este acela de a nega obiectul-în-sine și de a merge, astfel, pe direcția unui idealism subiectiv, fiind mai kantian decât Kant însuși. Pe lângă aceasta, el reușește, potrivit lui Hegel, să realizeze proiectul kantian de deducere a categoriilor sau, cel puțin, de fixare a unui principiu care să guverneze această deducție. Astfel, dacă, o dată cu Kant, se clarificase conceptul cunoașterii, Fichte reușește să îl stabilească pe cel al științei, în cadrul căreia totul se dezvoltă dintr-un singur principiu absolut și conștiința-de-sine își regăsește toate determinațiile³⁷.

Concepția lui Fichte despre eu se originează în cea a lui Kant despre subiectul transcendent, pe care acesta din urmă îl concepuse ca fiind dincolo de orice experiență posibilă³⁸. Astfel, nici o judecată nu este posibilă despre acest subiect fără a cădea în contradicție. Chiar și judecata „Eu gândesc.”, care pare a însoți toate actele judicative umane, este o judecată fără corespondență în lumea empirică. De aici pornind, Fichte va dezvolta conceptul său de eu, considerând că filosofia trebuie să pornească de la un fundament sigur și fixând acest fundament în simpla certitudine de sine a acestui eu. Aici sunt mai multe aspecte ce trebuie precizate. În primul rând, Fichte continuă linia lui Kant în sensul că realitatea este raportată mereu la gândirea determinată drept conștiință-de-sine. Tot ceea ce este, este pentru conștiință. Acest lucru îl îndreptățește pe Hegel să afirme că „se cere ca esența absolută să nu mai fie gândită ca fiind substanța nemijlocită [...]”³⁹. Pe de altă parte, Fichte este interesat de modul în care această realitate este construită. Astfel, el respinge ideea că esența este doar substanță tocmai pentru că această substanță nu are în sine principiul generativ, ceea ce Hegel consideră a fi diferența. Eul lui Fichte, în schimb, este de la bun început „împovărat cu o opoziție”⁴⁰. Deci, în primă instanță, eul lui Fichte este mișcare, impuls. Dacă, însă, eul este de natura gândirii conștiente de sine, această opoziție va fi, de fapt, o contradicție între două momente ale eului. Aici sunt puse laolaltă determinațiile care țin de ontologie cu cele care țin de logică, fapt de nu putea decât să îi convină lui Hegel. Dincolo de acest lucru, construcția realității, a lumii, este realizată de Fichte sub forma construcției unui sistem de propoziții care pornește de la o propoziție primă, absolut sigură, și anume certitudinea eului cu privire la propria sa identitate cu sine. Deci, construcția lumii va fi, în același timp, la nivel ontic și logic: eul construiește lumea cunoscându-se pe sine. Propoziția de bază a întregului sistem are atât un sens

³⁶ De pildă, atunci când se referă la soluția kantiană a argumentului ontologic, Hegel vorbește despre ființă, deși recunoaște că antecesorul său se referise la existență. De asemenea, interpretează tot argumentul lui Kant prin propriile sale semnificații, la care este puțin probabil ca acesta să se fi referit. Vezi *Știința logicii*, ed. cit., p. 68.

³⁷ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei, II*, ed. cit., p. 635.

³⁸ Alexandru Surdu, *Elemente de antitetică speculativă la Fichte*, în *Filosofia modernă*, ed. cit., pp. 137–138.

³⁹ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei, II*, ed. cit., p. 634.

⁴⁰ *Loc. cit.*

ontologic, cât și unul logic. Din acest motiv lumea lui Fichte este, în același timp, idee, el fiind un idealist, dar un idealist subiectiv, din vreme ce toate determinațiile la care se referă, inclusiv cea de realitate, aparțin eului⁴¹.

Eul lui Fichte este, de fapt, chiar de natură logică, din vreme ce este judecata sintetică a priori autentică⁴². Din punct de vedere logic, eul ocupă toate cele trei locuri în această propoziție, el fiind și subiect, și predicat, și relația dintre ele. De fapt, eul este, în același timp, și el însuși, și faptul că el însuși este conștient de sine însuși, și unitatea dintre acestea. Eul este, astfel, formă pură, dar și conținut pur, pentru că tocmai această autodiferențiere a formei este conținutul fixării sale ca principiu. Mai exact, eul are forma logică a propoziției, este o judecată sintetică a priori, dar conținutul său, la acest moment, este numai faptul că este conștient de sine. Deci, forma și conținutul judecății originare care este eul sunt identice. De fapt, chiar doctrina științei este un fel de logică în cadrul căreia se ține cont și de conținut, nu numai de formele logice⁴³. Situație cu care, din nou, Hegel nu putea să fie decât de acord, singurul reproș posibil fiind acela că toată construcția lui Fichte are numai forma subiectivității.

Dincolo de aceste elemente care justifică relevanța logică a tezelor fichteene, există numeroase aspecte ale filosofiei lui Fichte care îndreptățesc laudele pe care Hegel i le aduce; relevante, însă, pentru logica speculativă așa cum o concepe Hegel sunt numai cele privitoare la deducția categoriilor și la schema speculativă teză-antiteză-sinteză. Pe lângă acestea, Fichte mai are și alte contribuții importante în domeniul antiteticii speculative, ontologiei sau gnoseologiei⁴⁴.

Deducția categoriilor este, probabil, partea cea mai interesantă a doctrinei științei, nu atât sub aspectul originalității ei – la urma urmei, Kant a fost primul care și-a pus problema unei deducții a categoriilor – cât, mai degrabă, datorită faptului că Fichte deduce riguros – cel puțin în aparență – teze care sfidează intuiția obișnuită. De pildă, el nu se mulțumește să afirme absența obiectului-în-sine kantian ci merge mai departe și susține că eul este inclusiv sursa senzațiilor, acestea din urmă fiind simțămintele eului în fața a ceva străin de el. Eul este cel care produce și receptează obiectul senzației, acte din care provine intuiția, care, pentru a avea realitate, trebuie să fie fixată cu ajutorul categoriilor intelectului. Astfel se naște obiectul la care se va referi facultatea de judecare⁴⁵. Construcția lui Fichte pare consistentă cu sine, numai că pornește de la o teză foarte îndoielnică, și anume existența eului ca rezultat al propriei sale voințe de a se pune pe sine. Mai precis, eul se pune pe sine, se opune sieși și se compune cu sine pentru că este liber să o facă și pentru că așa vrea el. Dar nu este vorba despre o simplă dispoziție a eului, despre ceva care să țină de eul unui individ determinat, ci despre conceptul de eu,

⁴¹ Alexandru Surdu, *Elemente de antitetică speculativă la Fichte*, în *Filosofia modernă*, ed. cit., p. 139.

⁴² G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei, II*, ed. cit., p. 635.

⁴³ Alexandru Surdu, *Elemente de antitetică speculativă la Fichte*, în *Filosofia modernă*, ed. cit., p. 138.

⁴⁴ Pentru o analiză detaliată a acestor chestiuni se poate consulta studiul lui Alexandru Surdu, *Elemente de antitetică speculativă la Fichte*, în *Filosofia modernă*, ed. cit.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 142.

despre eul absolut, care vrea să se pună pentru că este voință, este impuls⁴⁶. De ce lucrurile stau astfel cu eul, Fichte nu mai precizează.

Pornind de la acest eu și de la caracterul său primordial, sunt deduse categoriile. Din punct de vedere logic, acestea par a fi pierdut sensul kantian de predicate ale unor posibile judecăți, dar par a se apropia de conceptul hegelian de determinații ale gândirii. Evident, și cu această ocazie Hegel nu ar fi putut să se mulțumească cu această deducție, din vreme ce ea are numai un aspect strict subiectiv, tocmai din cauză că principiului eu=eu îi lipsește latura obiectivității⁴⁷. De fapt, critica pe care Hegel i-o adusese lui Kant se potrivește și cu această ocazie: prin absolutizarea eului, adevărul, care trebuie să fie în același timp subiectiv și obiectiv, este separat de certitudine, care este numai subiectivă. Astfel, eul lui Fichte poate tinde numai spre adevăr, fără a putea spera la mai mult decât o simplă certitudine. Oricum, este clar că deducția categoriilor este, de fapt, deducția modurilor în care eul se pune pe sine și în care eul este sigur de sine. Problema adevărului nici nu își are locul aici, din vreme ce eul este pus a priori ca adevărat și începutul este chiar propoziția prin care eul este sigur de sine.

Prin urmare, punctul de pornire al deducției este certitudinea de sine a eului. Din punct de vedere logic, această certitudine este dată ca principiu al identității, pe care Fichte îl consideră pur și simplu dat, fără a-l deduce în vreun fel. Problema este, însă, care este actul originar, cel de punere a principiului identității $A=A$, sau cel de punere a eului, eu=eu? De fapt Fichte nu pare să facă vreo distincție între acestea două. Totuși, principiul identității este un principiu al logicii clasico-tradiționale și este strict formal. Punerea eului ca principiu este o determinare a acestui principiu logic, iar punerea eului sub forma identității reprezintă chiar instituirea categoriei realității⁴⁸. Pentru Hegel, acest moment al punerii eului ca identic cu sine este, de fapt, un moment abstract, formal, eul neavând nici un fel de conținut⁴⁹. Deci, ar fi vorba, de fapt, tot despre principiul identității, dar pus ca subiectiv, deci nu ca regulă pentru entitățile logice obiective, ci ca determinare a eului. În continuare, pentru ca eul să se conceapă pe sine ca eu trebuie să se opună unui altul, adică să se pună pe sine ca non-eu. La acest nivel se regăsește principiul non-contradicției și categoria negației. La următorul nivel, eul se compune cu sine și se întemeiază pe sine, ceea ce va apărea, din punct de vedere logic, drept principiul rațiunii suficiente ce ia forma categoriei limitației. De fapt, în acest caz, eul se întemeiază pe sine prin non-eu și reciproc.

Apare aici, în mod evident, schema speculativă triadică pe care o va folosi și Hegel în toată logica sa, numai că îi va da valențe obiective. Astfel, momentul identității cu sine a eului este identificat de Hegel cu momentul lipsei de diferențiere între formă și conținut; este ușor de recunoscut aici începutul logicii hegeliene, unde ființa este unitatea nediferențiată a absolutului care are, din punct de vedere logic, forma noțiunii. Totuși, eul nu poate să fie un eu autentic dacă nu se

⁴⁶ *Ibidem*, p. 149.

⁴⁷ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei, II*, ed. cit., p. 640.

⁴⁸ Alexandru Surdu, *Elemente de antitetice speculativă la Fichte*, în *Filosofia modernă*, ed. cit., p. 148.

⁴⁹ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei, II*, ed. cit., p. 640.

diferențiază de ceva care nu este eu. Deci, urmează momentul tensiunii absolute între formă și conținut, momentul în care eul se neagă pe sine, dar negația nu este o negație determinată, ci simpla diferențiere a eului, simpla punere de sine a eului ca non-eu, sau ceea ce Hegel numea determinația nimicului, simplul „nu”⁵⁰. La acest nivel, unicul conținut al eului este propria sa negare de sine. Forma logică este cea a judecății, în care eul este pus ca subiect, dar determinat prin non-eu, pus ca predicat. Aici, predicatul care este non-eul reprezintă determinația eului, determinație care este pusă printr-un altul. Evident, urmează unitatea eului cu non-eul, adică sinteza și, desigur, și întemeierea reciprocă, sau prima determinație reală, primul concept, care la Fichte este limita, iar la Hegel, în cazul sintezei dintre ființă și nimic, este devenirea. Forma logică este aceea a întemeierii, a determinării, a medierii în sine a eului. În principiu, ar fi vorba despre forma silogismului, dar luat în accepțiune hegeliană, în sensul medierii dintre cele două momente puse în judecată, în acest caz eul și non-eul. Schema este ușor de identificat la Hegel, deși nu apare explicit exprimată ca teză-antiteză-sinteză nicăieri în opera sa.

Două aspecte atrag atenția în ceea ce privește deducția categoriilor. Primul dintre ele este referitor la statutul principiilor logicii. Dacă Fichte ar fi avut în intenție să procedeze speculativ, atunci aceste principii ar fi trebuit deduse. Exigența pe care o va fixa Hegel pentru logica speculativă va fi ca nimic să nu se ia ca presuposiție⁵¹. Ori, principiul identității nu numai că este luat ca valabil de către Fichte, dar mai este și absolutizat în forma eu=eu. Dacă ar fi vrut să procedeze dialectic, Fichte ar fi trebuit să facă o distincție între ontologie și logică și, din nou, să nu folosească cu asemenea dezinvoltură principiile logicii clasico-tradiționale. De asemenea, dacă ar fi vrut să procedeze sistematic, nu ar fi trebuit să pună ca principiu eul care rămâne mereu parțial. Aceasta deoarece eul și non-eul sunt prinse permanent într-un joc al determinării reciproce: pentru a nu-și pierde statutul de eu, eul trebuie mereu să pună non-eul pe care să îl capteze ulterior, pentru a reveni apoi cu aceeași mișcare, la infinit. Cu alte cuvinte, filosofia lui Fichte nu poate avea forma unui sistem, fiind mereu pe treapta neîmplinirii. Cu această ocazie vorbește Hegel despre impuls infinit și despre eterna năzuință, pe care le consideră a fi o dovadă că sistemul lui Fichte reprezintă o Vinere Mare speculativă⁵².

În ciuda criticilor la care supune concepția lui Fichte, Hegel recunoaște meritele acesteia și faptul că, din punctul de vedere al dezvoltării ideii logice, aceasta reprezintă un progres față de Kant cel puțin în ceea ce privește deducția categoriilor și folosirea schemei teză-antiteză-sinteză. Desigur, din punct de vedere hegelian, substanța filosofiei lui Fichte este de natură speculativă, dar forma în care acesta expune ideea este una finită, nespeculativă, în sensul că recade în dualism și în situația în care eul și non-eul sunt permanent exterioare unul față de celălalt și aflate într-un permanent dezechilibru. Totuși, acest lucru nu îl împiedică pe Hegel să păstreze de la Fichte atât ideea unei deducții subiective a determinațiilor

⁵⁰ Idem, *Știința logicii*, ed. cit., p. 65.

⁵¹ *Ibidem*, p. 51 și urm.

⁵² Idem, *Prelegeri de istorie a filosofiei, II*, ed. cit., pp. 647–649. Vezi și Alexandru Surdu, *Elemente de antitetică speculativă la Fichte*, în *Filosofia modernă*, ed. cit., p. 140.

conceptului (chiar dacă la Hegel deducția trebuie să fie și obiectivă), precum și schema dialecticii triadice.

Elemente ale perspectivei lui Schelling asupra gândirii speculative. Kant, Fichte și Schelling sunt, potrivit lui Hegel, singurii filosofi contemporani cu el ale căror concepții trebuie avute în vedere în dezvoltarea istorică a ideii filosofice⁵³. Cu toate acestea, în ceea ce-l privește pe Schelling, Hegel nu a scăpat nici o ocazie să îi critice perspectiva, chiar dacă a considerat-o ca fiind cea mai dezvoltată expresie a ideii filosofice înainte de a lui însuși⁵⁴. Practic, începând cu *Fenomenologia spiritului* – care reprezintă nu numai momentul emancipării concepției hegeliene de sub tutela lui Schelling, dar și sfârșitul prieteniei dintre ei și debutul unei polemici permanente din care, până la urmă, Schelling va ieși cu desăvârșire învins (și din motive personale, pentru că Schelling va fi foarte afectat de moartea soției sale⁵⁵) – Hegel nu mai poate fi numit discipol al lui Schelling, ci el își va construi propriul punct de vedere care, pe mai multe direcții, va fi exact opus celui al fostului său prieten. Din acest motiv, influența lui Schelling asupra lui Hegel este, mai degrabă, rezultatul acestei rupturi dintre cei doi, în ciuda faptului că Schelling s-a plâns de multe ori că Hegel i-a furat ideile. Luată *stricto sensu*, această acuzație are, uneori, un aer de adevăr, asemănarea dintre concepțiile celor doi fiind substanțială în unele privințe⁵⁶. Totuși, ea este foarte diferită în alte privințe, iar conceptele cele mai importante ale filosofiei lui Hegel, cum ar fi meditația asupra istoriei ca evoluție în timp a ideii filosofice, tratarea logică a categoriilor filosofice, ideea istoriei ca progres în conștiința libertății fie nu apar la Schelling, fie nu au semnificația pe care le-a dat-o Hegel. Din acest motiv, este mai ușor de acceptat faptul că ideile pe care Schelling pretindea că Hegel le-ar fi împrumutat de la el uitând să precizeze acest lucru sunt, în mare măsură, locuri comune ale epocii. Desigur, aceasta nu înseamnă că Hegel nu a preluat nimic de la Schelling.

În primă instanță concepția lui Schelling atrage atenția printr-o absență cvasi-totală a preocupărilor legate de problemele de logică. Astfel, el este mai mult preocupat, în prima parte a creației sale, de chestiunile legate de eu (sub influența lui Fichte) și problema transcendentalității, de fizica speculativă și filosofia naturii și, în ultima parte a vieții, de probleme de natură religioasă cărora le dă o interpretare mistică⁵⁷. Logica, însă, nu își găsește o tratare sistematică în filosofia lui Schelling. Cu toate acestea, există cel puțin trei aspecte care trebuie avute în vedere în ceea ce privește influența sa asupra logicii lui Hegel (deși influența este, oarecum, indirectă): identitatea subiectiv-obiectiv, o mai clară elaborare a metodei triadice și caracterul revelat al ideii filosofice.

Prima problemă, identitatea subiectiv-obiectiv, este de natură gnoseologică, dar, sub aspect metodologic, are o oarecare răsfrângere asupra logicii lui Hegel.

⁵³ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei, I*, Editura Academiei Române, București, 1963, trad. D.D. Roșca p. 632.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 660.

⁵⁵ Alexandru Surdu, *Antitetică absolută și revelație la Schelling*, în *Filosofia modernă*, ed. cit., p. 153.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 153–154.

Astfel, Schelling face din această identitate punctul de plecare al filosofiei sale și, implicit, punctul de plecare al sistemului filosofiei. O tratare logică l-ar fi adus, poate, în fața problemelor pe care le ridică Hegel în capitolul de debut al *Științei logicii*, intitulat *Prin ce trebuie să înceapă știința?*. Astfel, Hegel afirmă că filosofia nu poate lua nici obiectul ei, nici vreo metodă din exterior, așa cum fac științele determinate. De fapt, filosofia nu poate pleca, în genere, de la nici o presupuziție⁵⁸. Este foarte probabil ca Hegel să se refere exact la Schelling (după cum s-a văzut mai sus, Hegel nu scapă nici o ocazie să îl critice pe fostul său prieten, ceea ce dă un aer de credibilitate ideii că și cu această ocazie tot la el se referă; și în *Fenomenologia spiritului* se regăsesc remarci uneori usturătoare și răutăcioase, cum ar fi celebra afirmație potrivit căreia absolutul lui Schelling este noaptea în care toate vacile sunt negre) atunci când vorbește despre „[...] cei ce încep a filosofa ca din mână, din revelația lor interioară, din credință, din intuiție intelectuală etc., voind să fie deasupra metodei și a logicii”⁵⁹. Aici există, însă, o exagerare, pentru că Schelling intuiește, ca și Fichte, faptul că filosofia are nevoie de un punct de plecare ferm, nu de o simplă ipoteză de lucru. Fichte fixase acest punct în eul transcendent; Schelling pleacă de la identitatea sau indiferența originară între subiect și obiect. Singurul reproș pe care Hegel este îndreptățit să îl facă este acela că aceste puncte de plecare ale concepțiilor celor doi înaintași ai săi sunt determinate, deci sunt postulate. Punctul de plecare hegelian, care este unul de natură logică, beneficiază de avantajul că gândirea nu trebuie să pornească decât de la sine, fără a lua nimic din exterior. Dacă Schelling ar fi ajuns la o tratare logică a problemei – logică în sens hegelian, adică în cadrul căreia gândirea se are numai pe sine drept conținut, se raportează numai la sine – cu siguranță ar fi observat că postulatul său este foarte nesigur. Dincolo de acest aspect, ideea unei identități originare a subiectului cu obiectul⁶⁰ de la care să pornească filosofia seamănă foarte mult cu începutul logicii hegeliene, în cazul căruia ființa, adică gândirea, este identică cu obiectul său, deci cu sine, diferența fiind aceea că, la Hegel, începutul este absolut nedeterminat, neavând forma unei presupuziții. Însă, datorită faptului că Schelling nu dă o tratare logică a problemei, el va fi obligat să și postuleze o intuiție intelectuală care să sesizeze această identitate originară, precum și ceea ce va fi legat de ea, și anume opoziția originară și sinteza relativă⁶¹.

Pe lângă aceste aspecte pe care Hegel le critică, există însă și elemente de laudă la adresa contribuției lui Schelling în ceea ce privește această problemă. Astfel, conceperea începutului ca identitate originară între subiectiv și obiectiv, dar și ca opoziție a acestora fac concepția lui Schelling superioară celei a lui Spinoza, care concepe lumea în nemișcarea ei, ca substanță. Evident, aici nu sunt importante chestiunile de natură metafizică, ci cel privitoare strict la logică: astfel, substanța despre care vorbea Spinoza nu trebuie, potrivit lui Hegel, concepută în nemișcarea ei, ci ca inteligență, ca mișcare, așa cum o face Schelling⁶². De asemenea, filosofia

⁵⁸ G.W.F. Hegel, *Știința logicii*, ed. cit., p. 49 și urm.

⁵⁹ *Loc. cit.*

⁶⁰ Unde subiectul este eul sau inteligența, iar obiectul este natura. Vezi și Alexandru Surdu, *Antitetica absolută și revelație la Schelling*, în *Filosofia modernă*, ed. cit., p. 154.

⁶¹ *Ibidem*, pp. 154–155.

⁶² G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei, I*, ed. cit., p. 663.

nu trebuie să ia numai o formă subiectivă, ca în cazul lui Fichte⁶³, ci trebuie să ia o formă infinită, ca la Schelling. Unitatea dintre subiectiv și obiectiv, afirmă Hegel, trebuie să fie o „totalitate cu formă infinită”⁶⁴. Aici se întrezărește, în primul rând, ideea că filosofia gândirea trebuie să ia forma totalității, ceea ce înseamnă, din punct de vedere logic, că forma logicii speculative, Ideea, trebuie să aibă atributul totalității. În al doilea rând, Hegel se referă la caracterul infinit al gândului filosofic; din nou, din punct de vedere logic, semnificația este că Ideea trebuie să aibă atributul infinității. Prin urmare, Hegel prelucrează ideile lui Schelling atunci când dă Ideii absolute caracteristicile de totalitate și infinitate. Pe lângă aceste aspecte, Hegel mai recunoaște în filosofia lui Schelling ideea unității conceptului cu realitatea ca fundamentală pentru conceptul cunoașterii, definit ca unitate dintre ceva subiectiv și ceva obiectiv⁶⁵. Astfel, se întrevide conceptul hegelian de adevăr, care este definit ca unitate a conceptului cu realitatea sa.

Pornind de la această identitate a subiectivului cu obiectivul și de la opoziția originară, Schelling va face o distincție între filosofie și știința naturii. În prima, din subiectiv ar trebui dedus obiectivul, în a doua, din obiectiv subiectivul. Indiferent despre care dintre acestea două va fi vorba, procesul se desfășoară după o metodă triadică⁶⁶. Astfel, din identitatea originară se deduce opoziția originară (care ia forma dedublării prin polaritate⁶⁷), urmând a se realiza sinteza relativă. Hegel remarcă aceste trei etape, considerând că punctul de plecare al filosofiei lui Schelling este tot eul transcendent al lui Fichte (spre deosebire de punctul de plecare al științei naturii, care este obiectivul), care nu se mai extinde asupra a tot, deci nu se mai pune pe sine identic cu sine în eu=eu, ci se limitează pe sine prin altceva, prin ceea ce este obiectiv⁶⁸. Etapa a treia este realizarea sintezei, dar aceasta are un caracter relativ, ceea ce îl va determina pe Hegel să o considere un progres la infinit⁶⁹. Dificultatea provine din faptul că această opoziție originară între subiect și obiect nu poate fi depășită decât printr-un proces care se reia la infinit⁷⁰. Consecința este că, deși în sistemul lui Schelling, Hegel vede principiul filosofiei speculative potrivit căruia totul este gând, toate determinațiile au natura gândirii (deci, idealism), deși se aplică această metodă triadică, totuși finalul nu poate fi conceptul închis în sistem, deci nu se poate ajunge la sinteza absolută a conceptului cu realitatea (la adevăr, așa cum îl concepe Hegel). Aceasta deoarece, va spune Hegel, identitatea celor două momente, subiectiv și obiectiv, este postulatată, nu demonstrată⁷¹. Soluția pe care o găsește Hegel, soluție pe care, de altfel, o va și aplica în sistemul său, este de a da lucrurilor o tratare strict logică, în sensul

⁶³ *Loc. cit.*

⁶⁴ *Loc. cit.*

⁶⁵ *Ibidem*, p. 664.

⁶⁶ Alexandru Surdu, *Antitetică absolută și revelație la Schelling*, în *Filosofia modernă*, ed. cit., pp. 154–155.

⁶⁷ *Loc. cit.*

⁶⁸ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei, I*, ed. cit., p. 666 și urm.

⁶⁹ *Loc. cit.*

⁷⁰ Alexandru Surdu, *Antitetică absolută și revelație la Schelling*, în *Filosofia modernă*, ed. cit., p. 155.

⁷¹ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei, I*, ed. cit., p. 673.

reținerii determinațiilor care țin exclusiv de gândul pur⁷². Numai în această manieră, deci demonstrativ (evident, este vorba de demonstrație în manieră speculativă, adică mai degrabă de deducție), s-ar fi putut arăta că natura obiectivului este de a tinde către subiectiv sau, așa cum Hegel însuși spune în *Fenomenologia spiritului*, adevărul trebuie conceput nu numai ca substanță, ci și ca subiect⁷³. Schelling, pe de altă parte, va găsi aici temeiurile necesare pentru a-i reproșa lui Hegel că face o confuzie între existență și conceptul acesteia⁷⁴. Schelling are în vedere aici faptul că Hegel încearcă să reducă totul la gând, la idee, fără a mai ține cont de concordanța cu realitatea separată de gândire. Mai mult, Hegel va încerca să deducă natura din idee, ceea ce, pentru Schelling, nu ar fi fost acceptabil: din idee poate fi dedus conceptul existenței, iar nu existența însăși. În ciuda acestor neconcordanțe dintre punctele lor de vedere, Hegel ține cont de triadă nu numai în interpretarea abstractă și formală pe care i-o dăduse Fichte, ci și în interpretarea lui Schelling, care se dovedește a fi mult mai apropiată de metoda dialecticii triadice folosită efectiv de Hegel.

Cum s-a văzut mai sus, se pare că această manieră de tratare a lui Schelling îl obligă pe acesta să introducă și conceptul de intuiție intelectuală, fapt care nu ar fi fost extrem de important dacă el nu ar fi afirmat că numai unii oameni o posedă. Astfel, cel care nu înțelege sau nu este de acord cu tezele lui Schelling, nu posedă această intuiție intelectuală⁷⁵. Afirmția este destul de bizară pentru un filosof al idealismului german, curent totuși raționalist. Probabil că deja de aici se putea anticipa evoluția spre misticism a concepției lui Schelling, evoluție împănată deseori cu afirmații cel puțin discutabile, dacă nu chiar absurde⁷⁶. Oricum, Schelling face considerații importante despre revelație, anticipând astfel caracterul ideii logice și logica speculativă. Astfel, atunci când se referă la credință, Schelling are în vedere o facultate care pare să fie foarte apropiată, dacă nu identică, cu gândirea speculativă. Credința este, desigur, cea revelată, ceea ce anticipează caracterul revelat al conținutului gândirii speculative, dar și caracterul revelat al Ideii ca formă a gândirii speculative. În plus, tot pornind de aici se poate anticipa ideea unei logici speculative care să nu fie tratată păstrându-se exigențele gândirii obișnuite, din vreme ce nici formele acestui tip de logică nu sunt aceleași cu cele ale logicii obișnuite. Exact aceasta va fi sarcina pe care și-o va asuma Hegel în logica sa, al cărei conținut este „reprezentarea lui Dumnezeu așa cum este el în esența sa veșnică, înainte de a fi fost creată natura și spiritele finite”⁷⁷. Se observă, deci, că Hegel și Schelling au în comun această tendință de a extinde cunoașterea spre sfera transcendenței, chiar dacă primul în mod logic, iar al doilea în manieră mistică.

Există și alte aspecte care pun în evidență o influență substanțială a concepției lui Schelling asupra lui Hegel. Dintre acestea, chiar structura logicii

⁷² Adică exact ceea ce Schelling nu a făcut, ba mai mult, i-a reproșat lui Hegel că face. Vezi și *ibidem*, pp. 672–673.

⁷³ G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, Ed. Iri, București, 1995, trad. Virgil Bogdan, p. 21.

⁷⁴ Alexandru Surdu, *Antitetica absolută și revelație la Schelling*, în *Filosofia modernă*, ed. cit., p. 155.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 154.

⁷⁶ Pentru expunerea acestor afirmații și critica lor vezi *ibidem*, pp. 161–162.

⁷⁷ G.W.F. Hegel, *Știința logicii*, ed. cit., p. 32.

hegeliene pare a avea multe în comun cu perspectiva lui Schelling. Atât *Logica* din *Enciclopedia științelor filosofice*, cât și *Știința logicii*, se împart în două mari părți, logica obiectivă și cea subiectivă. Aceasta dovedește cel puțin că Hegel și Schelling aveau o idee comună privitoare la maniera de a aborda filosofia, pornind de la ceea ce este obiectiv, pe de o parte, și de la ce este subiectiv, pe de alta. Diferența constă în faptul că Hegel vede aceste lucruri în dezvoltarea lor, în vreme ce Schelling le lasă la nivelul unei opoziții de nedepășit. De aici decurge o altă idee comună a celor doi, ideea unității adevărului (obiectiv) cu certitudinea (subiectivă) care la Schelling ia aspectul sintezei relative dintre subiectiv și obiectiv, iar la Hegel ia forma sintezei absolute în spirit. Totuși, chiar dacă astfel de aspecte pot fi puse în evidență, lipsa interesului pentru tratarea strict logică de care a dat dovadă Schelling face ca influența sa asupra lui Hegel să se reducă la aspectele deja precizate. Dincolo de acestea, cum s-a văzut mai sus, Hegel nu caută decât prilejuri de a se delimita de perspectiva lui Schelling.